

І.А. КУЯН, І.П. АНДРУШКО

*Ірина Анатоліївна Куян, доктор юридичних наук,
старший науковий співробітник, завідувач сектору
Інституту законодавства Верховної Ради
України*

*Ірина Петрівна Андрушко, кандидат юридичних
наук, провідний науковий співробітник Інституту
законодавства Верховної Ради України*

ПРАВОВИЙ ПАТРІОТИЗМ ЯК ОПТИМАЛЬНА МОДЕЛЬ ДЕРЖАВНИЦЬКОЇ ІДЕОЛОГІЇ УКРАЇНИ

На початку другої чверті незалежності України набуває актуальності питання вибору та реалізації найбільш оптимальної форми державницької ідеології. Звичайно, в демократичній державі жодна ідеологія не може визнаватись обов'язковою. Але розвиток держави неможливий без постійної підтримки державницьких ідей і відповідної ідеології. При цьому не йдеться про абсолютну прихильність до етатизму та/або патернализму. Натомість це диктується потребою збереження й зміцнення самої державної організації суспільства, поза якою за сучасного рівня людської свідомості може настати «війна всіх проти всіх». Тим більш, це необхідно у кризові для держави періоди.

Сучасна Україна як ніколи потерпає від потужних внутрішніх і зовнішніх викликів, значною мірою активованих внаслідок російської агресії. Більш того, держава сьогодні опинилася на перетині світового конфлікту, протистояння різноманітних міжнародних бізнес-інтересів, суперництва ідеологій та культур. Тому вкрай важливо знайти і визначити спільний знаменник генерованих суспільством ідей і поглядів щодо цілей та напрямів його подальшого розвитку. Таким спільним знаменником має стати культивована в суспільстві модель патріотизму, що відповідає якостям демократичної правової держави.

Зазначимо, що патріотизм як державницька ідеологія взагалі не був затребуваний у державній політиці України до останнього часу. На це були певні причини, які, проте, не можна вважати виправдувальними. Перша, на нашу думку, пов'язана із тривалим перехідним періодом становлення суверенної державності та політичною нестабільністю у цьому зв'язку і часто стратегічною недалекоглядністю запроваджуваної державної політики.

Друга причина, як уявляється, пов'язана з неоднозначним тлумаченням самого терміна «патріотизм», що зумовлено багатоаспектністю відповідного явища та різноманіттям його моделей у зарубіжних країнах.

Метою цієї статті є характеристика виділених у науковій літературі теоретичних моделей патріотизму під кутом зору використання їх потенціалу у правовій політиці України.

Термін патріотизм (грецьк. Πατριότης – співвітчизник, грецьк. πατρίς та лат. patria – батьківщина) в довідковій літературі визначається як «любов до своєї Батьківщини, відданість своєму народові, готовність для них на жертви й подвиги»¹. У такому ж сенсі «патріотизм» тлумачиться у Філософському енциклопедичному словнику – як любов до батьківщини, відповідальність за її долю і готовність служити її інтересам, а в разі потреби самовіддано боронити здобутки свого народу; соціально-політичний і моральний принцип, що в загальній формі виражає вищезазвані почуття та емоційні стани².

У теорії права патріотизм тлумачать як «моральний і політичний принцип, соціальне відчуття (сприйняття), змістом якого є любов до Батьківщини (місця народження всіх поколінь предків і самої людини), відданість своєму народові, готовність заради нього на жертви», як одну з найбільш значущих, вічних цінностей, притаманних всім сферам життя суспільства і держави, яка є найважливішим духовним надбанням особистості³.

Таким чином, означений феномен постає як певне почуття, навіть стан свідомості окремого індивіда та складова суспільної свідомості, ідея, морально-етичний та/або політичний принцип і напрям правової полі-

тики держави. Головне ж, що ці прояви феномена патріотизму відтворюють різні аспекти, характеристики взаємозв'язку політичної організації та належного до неї індивіда, їх ставлення одне до одного і взаємного впливу.

Так, якщо за вектором «держава – громадянин» патріотизм – це важливий напрям державної політики, в основі якого є її (держави) конституційні обов'язки, то за вектором «громадянин – держава» – це явище морального, духовного, культурного порядку, яке, так само, має конституційно-правовий вимір, відтворений вже у обов'язках громадянина щодо держави.

У науковій літературі виділяють чотири основні моделі (види) патріотизму: етнічний, територіальний, державний та конституційний. Кожен із них має свої прояви, свій конструктивний потенціал щодо зміцнення взаємозв'язку громадянина та держави і, разом з тим, за певних умов, може створювати виклики й зумовлювати руйнування такого взаємозв'язку.

Етнічний патріотизм. Не вдаючись до дискусії про зміст поняття етносу, зазначимо, що цей вид патріотизму ґрунтується на існуванні зв'язку індивіда зі стійкою сукупністю людей, об'єднаних низкою об'єктивних і суб'єктивних чинників, родинними, расовими, культурними, історичними тощо. Цей патріотизм, як підкреслює Ю. Івченко, започатковується природою, як відчуття родовидових ознак народу, що є вродженими. У цьому сенсі неабияке значення має вивчення рідної мови, власної історії, літератури, українознавства, українського мистецтва, рідних звичаїв тощо⁴. Своє ідеологічне підґрунтя етнічний патріотизм черпає в політико-правовій думці і творчій спадщині минулих століть.

У цьому питанні варто згадати вченого філософа, теоретика українського націоналізму Д. Донцова. Його концепція націоналізму ґрунтується на розумінні нації як головного і вирішального чинника історії, інтересам якого мають підпорядковуватись всі елементи суспільного життя. Під нацією Д. Донцов розумів об'єднання людей довкола ідеї панування певної етнічної групи на певній території. Тож саме поява нації і її прагнення до самостійного політичного життя є необхідною передумовою створення власної держави. Безпосередньо питанням патріотизму присвячувалась праця Д. Донцова «Патріотизм і характер», у якій означений феномен розглядався крізь призму питання ролі особистості в історії та в контексті належності до «сильної нації», яка має постійно дбати про «гартування тіла і душі»: «Хто гартує тіло, гартує душу, а моральний гарт і характерність фундамент сильної нації»⁵. На думку філософа, без характеру всякий патріотизм мертвий⁶.

Якщо не брати до уваги войовничий аспект патріотизму Д. Донцова, питання фізичного здоров'я людини, моральності й колективної свідомості не є індивідуальними для будь-якої нації, з огляду на важливість таких її чинників, як національний генофонд, національний код, національний характер, національна свідомість. Не випадково, означені чинники знаходять відтворення в конституційних актах низки сучасних демократичних держав, особливо в більш-менш моноетнічних та в таких, де корінна, державоутворююча нація становить більшість населення. Вони реалізуються через конституційно-правові інститути назви держави, державної мови, національних символів, національних меншин, національних автономій.

Щоправда, їх, як правило, не прийнято тлумачити у вузькому, етносоціальному аспекті. Адже в сучасній правовій демократичній державі людина визнається найвищою соціальною цінністю, утверджується рівність прав людини та відсутність привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного й соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками, а поняття нації має переважно загальногромадянський зміст.

Особливості дуалізму змісту поняття нації зумовлюють і тлумачення патріотизму як етнічного та/або національного. Згадаймо відомого українського правника, публіциста, засновника самостійницького українського руху початку ХХ ст. М. Міхновського. Проголошувані М. Міхновським ідеї «одна єдина, нероздільна, вільна, самостійна Україна від Карпат аж до Кавказу», «Усі, хто на цілій Україні не за нас, ті проти нас. Україна для українців»⁷ безпосередньо відображають державотворчий характер його патріотизму.

Етнічний патріотизм у науковій літературі досить часто отожднюється з націоналізмом. Націоналізм, як він тлумачиться у словнику, це ідеологія і політика, яка проповідує зверхність національних інтересів над загальнолюдськими, панування однієї нації за рахунок пригнічення іншої, або рух, спрямований на боротьбу за незалежність нації проти іноземних гнобителів чи рух на збереження і розвиток національних традицій, культури, мови, літератури, мистецтва й патріотизм⁸. Як зазначав на початку минулого століття український вчений і політичний діяч В. Липинський: «Націоналізм буває двоякий: державотворчий і державоруйнуючий – такий, що сприяє державному життю нації і такий, що це життя роз'їдає. Прикладом першого може бути націоналізм англійський; другого – націоналізм польський, український. Перший є націоналізм територіальний, другий – націоналізм екстериторіальний і віросповідний. Перший називається патріотизмом, другий – шовінізмом»⁹.

Сучасний український націоналізм має державотворчий характер і завданням для суспільства є розвиток його як такого.

Територіальний патріотизм відтворює характер зв'язку індивіда з певним просторовим базисом, місцевістю, територією, від власної домівки, вулиці, населеного пункту, регіону до території своєї держави. Цей вид патріотизму має особливе значення для націй, що прагнуть реалізувати своє право на самовизначення, а також тих, хто захищає своє право на певну територію, територіальну цілісність своєї держави.

Представником ідеї територіального патріотизму в українській політико-правовій думці вважається В. Липинський. У його нарисах програми Української демократичної хліборобської партії (1917 р.) ставила-

ся мета «об'єднання в одному українському державнім організмі всіх тих земель наших», де в межах австрійської і російської держав живе суцільною масою народ український та утверджувалась необхідність боротьби «за зміцнення і розвиток українського суверенітету на українській землі»¹⁰.

Як зазначається у літературі, В. Липинський вбачав сутність територіального патріотизму у пробудженні почуття солідарності та єдності всіх постійних мешканців української землі, незалежно від їх етнічного походження, класової належності, віросповідання, соціально-культурного рівня¹¹.

Будучи складовою державної політики, правовий режим державної території ґрунтується на принципі територіальної цілісності (неподільності, недоторканності) території держави, що знаходить своє закріплення в конституційних актах всіх сучасних держав світу.

Багатовимірність територіального патріотизму в силу його просторового багатоманіття може зумовлювати доцентрові і відцентрові тенденції в масштабах держави. Він може виступати об'єднуючим чинником, володіючи потужною захисною функцією, а може, навпаки, обумовлювати сепаратистські тенденції, регіоналізм, автономізм, і в рамках однієї політичної організації виконувати протилежні функції. Деструктивну – для цієї політичної організації в цілому і державотворчу для тієї її частини, що прагне реалізувати своє право на самовизначення на певній території. У сучасному світі є чимало прикладів «змагальності» загальнодержавного і регіонального патріотизму. Останнє (у часі) таке протистояння патріотизму «каталонців» і «мадридців» завершилося поразкою перших. Вважаємо, навряд чи патріотизм каталонців канув у літ. Але його подальший розвиток, на нашу думку, залежить від змісту державницького патріотизму Іспанії.

Державний патріотизм є (може бути) синтезом етнічного і територіального, а може мати свій особливий зміст і характер.

Ю. Івченко звертає увагу на важливість для державного самовизначення нації розвитку державницького світогляду і державницького почуття у людини, «того вищого патріотизму, який ґрунтується на державній ідеології й пов'язується з поняттям громадянськості. Різні люди і різні народності на нашій землі йдуть до цього патріотизму різними дорогами, але приходять до спільного. В ідеалі – до нього повинні вести й етнічний та територіальний чинники, хоча етнічний патріотизм має тут значення вирішальне»¹².

Тим не менш, саме державний патріотизм, на нашу думку, реалізує конструктивну організаційно-мобілізуючу та інтеграційну функції.

Проявом державного патріотизму може бути патерналізм. Термін «патерналізм» (від лат. *paternus* – батьківський) тлумачиться як ідеологія і практика управління людьми, особлива форма здійснення влади, за якої її суб'єкт отожднюється з батьком великої патріархальної сім'ї, який «по-батьківському» піклується про своїх підлеглих, а ті, в свою чергу, зобов'язані відповідати «синівською» відданістю і слухняністю¹³. Це, з одного боку, характеристика політики держави щодо громадянина, а з другого, – світоглядна позиція, пов'язана з очікуванням індивідом допомоги і покровительства від держави.

Вважається, що вперше ідея патерналізму була сформульована Конфуцієм у 6–5 ст. до н.е. У науковій літературі зазначається, що інтелектуальна традиція усвідомлення феномена патерналізму є більш давня, ніж вживання відповідного слова. І у конфуціанстві, вчені, яке стало державною релігією Китаю, представлені найбільш яскраві зразки патерналістських суспільних відносин як моральної основи суспільства¹⁴.

Патерналізм як явище суспільного життя було відоме періоду античності, розвивалося в епоху середньовіччя, затребувалося на теренах Російської імперії, що дає підстави науковцям виділяти західний і східний типи патерналізму.

Доктрина патерналізму в сучасному вияві почала широко застосовуватися з кінця XIX – початку XX ст. у США, Німеччині та інших державах. В його основі – ідея про необхідність поєднання інтересів держави, великого бізнесу і найманих працівників про досягнення в суспільстві «соціального миру» шляхом «соціального партнерства» і «соціального патронажу»¹⁵.

В енциклопедичній літературі зазначається, що в першій половині XX ст. патерналізм обмежувався переважно активною соціальною ідеологією, а у другій половині XX ст. він був доповнений практичними заходами, зокрема, створенням преміальних і пенсійних фондів на підприємствах, організацією медичної допомоги, здійсненням житлового будівництва, продажем акцій за пільговими цінами, залученням найманих працівників до управління підприємствами, політикою формування власності трудящих. Зокрема, у ФРН в 1984 р. були визначені правові механізми стимулювання утворення власності у найманих працівників. У США та деяких інших країнах наймані працівники залучалися до управління підприємством, заохочувалися до придбання акцій. На підготовку і перепідготовку кадрів американські корпорації щорічно витрачають до 30 млрд доларів¹⁶.

Досить неоднозначним є ставлення до патерналізму в сучасній науковій літературі та публіцистичному дискурсі. З одного боку, патерналізм часто тлумачиться як «зло», «інструмент тоталітарних режимів», «метод управління народом», «інструмент тотального контролю», як «засіб знецінення демократії», «приглушення» громадянської свідомості та маніпулювання нею, зниження рівня політичної культури, як складник корупції тощо, явище антидемократичне, яке уповільнює розвиток суспільних відносин. З іншого боку, він розглядається як невід'ємний елемент функціонування інституту держави (виконання державою своїх завдань стосовно громадян), як прояв «соціальної держави», невід'ємний елемент політики загального добробуту, як чинник подолання соціальних протиріч, засіб запобігання соціальних конфліктів тощо.

Очевидно, що патерналізм як ідеологічний конструкт і державна політика може мати різні прояви. Відповідно, буде відображатися у суспільній свідомості, відтворюватися у менталітеті тощо. Головне, на нашу

думку, не слід приписувати патерналізму виключно негативні якості. У сучасному світі жодна державна влада не зможе втримати своєї легітимності, не виконуючи свого призначення щодо утвердження і забезпечення прав людини, міжнародних зобов'язань і стандартів у сфері прав людини. Складно уявити правову демократичну державу, яка відмовляється від виконання соціальних функцій щодо своїх громадян, не піклується про захист материнства і дітей, осіб літнього віку та з ознаками інвалідності, – усіх, хто потребує відповідного захисту. Про розвиток освіти, науки, культури й годі говорити. Це питання забезпечення національної безпеки.

Слід зауважити, що жодного антагонізму між правом людини на гідність, на гідне існування, на достатній рівень життя та правом брати участь в управлінні державними справами немає. Їх держава має забезпечувати однаково, в жодному випадку не апелюючи до активної чи пасивної громадянської позиції індивіда.

Отже, патерналізм, є одним із проявів, формою державного патріотизму.

Як свідчить сучасна історія розвитку державності США, саме державний патріотизм є затребуваний у країнах з поліетнічним складом населення, історично непов'язаним з чинниками територіального патріотизму. Останній приклад актуалізації державного патріотизму в цій країні – запровадження Президентом США Дональдом Трампом у день своєї інаугурації 20 січня 2018 р. державного свята – Дня національного патріотизму. Таку ініціативу Дональд Трамп пояснив необхідністю зміцнення зв'язків американських громадян між собою та зі своєю країною. Таким чином було акцентовано увагу на виборі протекціоністського шляху розвитку державної політики в цій державі.

Державний патріотизм, як правило, має нормативне втілення (насамперед у конституційних актах держав), зокрема в інститутах громадянства, державних символів, у правовому статусі посадових осіб публічної служби, в особливому правовому режимі права власності на землю, у встановленні обов'язку народу (громадян) захищати свою вітчизну, в осуді зради батьківщини тощо.

Отже, державний патріотизм як явище суспільного життя має досить складну природу і різноманітну форм прояву. Відповідно, і поняття державного патріотизму є багатоаспектним. Разом із тим виявлення всіх сторін державного патріотизму є необхідним для врахування ризиків цього явища та напрацювання заходів його забезпечення.

Конституційний патріотизм. У науковій літературі авторство ідеї конституційного патріотизму пов'язують з іменами таких німецьких вчених, як Д. Штернбергер, Я.-В. Мюллер, К. Ясперс, Ю. Хабермас. Ця концепція стала затребуваною суспільно-політичною практикою повоєнної Німеччини у зв'язку з необхідністю вибору ідеології розвитку державності на фоні засудження фашизму та враховуючи статус держави як такої, що потерпіла поразку у війні.

Конституційний патріотизм у Німеччині ґрунтується на універсальних правових цінностях, що відтворюються і розвиваються крізь призму національної ідентичності. Як зазначає Ю. Хабермас, для його співвітчизників конституційний патріотизм серед іншого означає ще й гордість за те, що їм вдалося подолати фашизм, встановити устрій правової держави і вкоренити його в напівліберальній політичній культурі. При цьому вчений наголошує, що для укорінення універсальних принципів завжди необхідна певна ідентичність, що у різних націй опора на принципи правової держави і демократії може стати реальністю лише за умови, що ці принципи укорінені в різних політичних культурах на свій лад¹⁷. Тут, вважаємо, вчений має на увазі саме конституційну ідентичність і особливості національних правових систем.

У науковій літературі зміст конституційного патріотизму пов'язують також з ідеологією, яка відтворює зв'язок громадян держави між собою через прийняття демократичних цінностей, як вираження універсальних цінностей, а також як характеристику конституції, що відображає її спрямованість на захист цінностей правової держави^{18,19,20}. З цим можна погодитись, але за умови розуміння, що універсальним цінностям часто притаманна опозиційна бінарність, що в різних країнах вони можуть мати своє тлумачення і механізми забезпечення.

Конституційний патріотизм тлумачать також у зв'язку з конституційними обов'язками громадянина. Так, згідно зі ст. 1 Конституції Республіки Казахстан «казахстанський патріотизм» визначається як один із засадничих принципів діяльності Республіки²¹. Як зазначає професор А. Сман, «казахстанський патріотизм з правової точки зору – це передбачені в Конституції країни конституційно-правові обов'язки» і наголошує, що «тільки виконуючи правові приписи, закони і правові обов'язки, розуміючи значимість і роль права, громадянин сприяє безпеці і громадському порядку, а також стійкому формуванню правової свідомості, яка є складовою духовної свідомості. Правова свідомість суб'єктів права сприяє зміцненню основ правової держави»²². Справді, навряд чи можна вести мову про патріотизм у державі, в якій громадяни масово нехтують своїми конституційними обов'язками. Але разом із тим це поставлено в пряму залежність і від виконання державою обов'язків щодо своїх громадян. Оскільки, як прямо визначено в ст. 3 Конституції України: «Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави».

Загалом, на нашу думку, концепція конституційного патріотизму залежить від базових умов (чинників) його формування, від потреб утвердження конституційної ідентичності. Для України труднощі формування конституційного патріотизму пов'язані з перехідним характером суспільства, перманентним станом конституційної реформи та пошуком власної конституційної ідентичності.

Патріотизм як почуття, стан свідомості індивідів та складова суспільної свідомості, ідея, морально-етичний принцип у якісному відношенні значною мірою залежить від змісту відповідного напрямку правової політики держави.

Ми вже звертали увагу на неналежну увагу до патріотизму у державній політиці України, що проводилася до останнього часу. Це, на нашу думку, певною мірою негативно позначилося на глибині соціального конфлікту в Україні і сприяло настанню поточної політичної, геополітичної кризової ситуації.

Як було наголошено у Стратегії національно-патріотичного виховання дітей та молоді на 2016–2020 рр., за часів незалежності України держава приділяла замало уваги питанням патріотичного виховання дітей та молоді. У документі зазначалося про низку проблем у вказаній сфері, зокрема, «відсутність ефективного механізму формування та реалізації державної політики у сфері національно-патріотичного виховання; брак комунікацій з громадянським суспільством з питань національно-патріотичного виховання; недостатні зусилля держави у сфері політики консолідації суспільства, формування активної громадянської позиції та національно-патріотичної свідомості громадян України, особливо дітей і молоді; брак духовності і моральності у суспільстві; наявність істотних відмінностей у системах цінностей, світоглядних орієнтирах груп суспільства, населення певних територій держави, окремих громадян; наявність імперсько-тоталітарних рудиментів у суспільній свідомості та зумовлених нищенням української духовно-культурної спадщини та історичної пам'яті розбіжностей в уявленнях про історичне минуле, зокрема про тоталітарну добу, голодомори і політичні репресії тощо»²³.

Останнім часом ситуація щодо забезпечення патріотизму почала змінюватися на краще. Та й сам термін «патріотизм» все частіше з'являється в законодавчих актах і таким чином набуває правового змісту. Так, ст. 6 Закону України «Про освіту» визначає засади державної політики в сфері освіти та принципи освітньої діяльності, до яких зокрема відноситься і виховання патріотизму, повага до культурних цінностей Українського народу, його історико-культурного надбання і традицій.

У Законі України «Про державну службу» до принципів державної служби віднесено патріотизм як «відданість та вірне служіння Українському народові» (п. 4 ч. 1 ст. 4). У присязі державного службовця, яка має морально-правове значення, йдеться про служіння Українському народові, що є проявом народного суверенітету. Це висвітлено в і текстах присяги, що складаються різними категоріями посадових осіб публічної влади в Україні (Президентом, народними депутатами, суддями, прокурорами, військовослужбовцями, посадовими особами органів місцевого самоврядування тощо). Присяга посадової особи публічної служби має двоякий характер: з одного боку, вона є юридичним обов'язком виконувати повноваження, закріплені у Конституції та законах України, а з другого боку – присяга має моральне значення і зобов'язання служити народу України. Наприклад, судді, окрім того, що здійснюють правосуддя від імені України, керуючись лише законом, повинні також діяти справедливо, неупереджено та безсторонньо, керуючись принципом верховенства права. З одного боку, маємо обов'язок, закріплений у законі, а з іншого боку – моральну вимогу до відповідної посадової особи.

Відповідно до Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу», підготовка громадян України до військової служби включає в себе також і патріотичне виховання. А складаючи присягу, військовослужбовці Збройних Сил України дають урочисту обіцянку Українському народові завжди бути йому вірним і відданим, ніколи не зрадити Українському народові, обороняти Україну, захищати її суверенітет, територіальну цілісність і недоторканність.

Орден Героїв Небесної Сотні, передбачений Законом України «Про державні нагороди», вручається для відзначення осіб за громадянську мужність, патріотизм, відстоювання конституційних засад демократії, прав і свобод людини, активну благодійну, гуманістичну, громадську діяльність в Україні, самовіддане служіння Українському народу, виявлені під час Революції гідності (листопад 2013 р. – лютий 2014 р.), інших подій, пов'язаних із захистом незалежності, суверенітету і територіальної цілісності України.

Особливо важливе значення для розвитку патріотизму в Україні мають, окрім вже згаданих, такі Закони України: «Про правовий статус та вшанування пам'яті борців за незалежність України у ХХ столітті», «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки», «Про увічнення перемоги над нацизмом у Другій світовій війні 1939–1945 років» та ін. Завдяки цим нормативно-правовим актам державна ідеологія набуває правового змісту.

Тож відповідаючи на питання, який вид патріотизму варто розвивати та забезпечувати в Україні, ми назвемо «правовий патріотизм». Як наукова модель, концепція правового патріотизму втілює елементи всіх розглянутих попередньо видів цього явища і, разом із тим, має свій особливий зміст.

Ми виходимо з того, що вітчизняна модель правового патріотизму ґрунтується на діалектичному поєднанні принципів права нації на самовизначення і територіальної цілісності держави. Здійснене українською нацією, всім Українським народом право на самовизначення – це процес розвитку та зміцнення його (Українського народу) державності. Це право в сучасних умовах означає максимальне забезпечення прав і свобод людини через відповідальність держави перед своїми громадянами, підвищення авторитету закону і суворе його виконання усіма державними органами та організаціями. Разом із тим зараз, як ніколи, стає зрозумілим, що територіальна цілісність держави перебуває в залежності від забезпечення потреб розвитку прав і свобод людини і громадянина. Що краще держава реалізує свій обов'язок щодо утвердження і забезпечення прав людини, то міцніше її суверенітет.

В основі правового патріотизму – принцип верховенства права, який поєднує в собі право природне і право позитивне. Політика правової держави не може мати іншого підґрунтя, як природні і невідчужувані права і свободи людини, утвердження і забезпечення яких є її головним обов'язком. Без цього неможливою є легітимність державної влади, що забезпечує її стабільність, а суспільству сталий розвиток.

Патріотизм може певний час штучно підживлюватись ідеями про світле майбутнє, активуватися на фоні доленосних подій (наприклад, війн), але в мирні часи він «живе» лише там, де права людини держава не просто декларує, а й створює реальні умови для їх утвердження, забезпечення і захисту²⁴. Виконання державою свого головного обов'язку щодо громадян сприяє формуванню належного рівня правової свідомості і правової культури суспільства, забезпеченню його консолідації і, тим самим, зміцненню суверенітету держави.

Таким чином, саме правовий патріотизм, в основі якого лежить принцип верховенства права, найкраще забезпечує виконання комунікативної, захисної, регулятивної, консолідуючої та інших функцій, притаманних цьому явищу. Це зумовлює необхідність подальших досліджень зазначеної проблематики.

¹ Великий тлумачний словник української мови (із дод. і доповн.) / упоряд. і гол. ред. В.Т. Бусел. – К.: Ірпінь: Перун, 2005. – 1728 с. – С. 711.

² Філософський енциклопедичний словник / за ред. В.І. Шинкарук; Ін-т філософії ім. Г.С. Сковороди НАН України. – К.: Абрис, 2002 : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://filos_uk.academic/2296

³ Івченко Ю.В. Сутність патріотизму: історія та сучасність / Ю.В. Івченко // Науковий вісник Херсонського державного університету. – 2015. – Вип. 6. – Т. 3. – С. 151 : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.lj.kherson.ua/2015/pravo06/part_3/37.pdf

⁴ Там само. – С. 151.

⁵ Донцов Д. Патріотизм і характер / Д. Донцов : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://oa.elibukr.org/bitstream/1984/420/1/doc_004.pdf – С. 14.

⁶ Там само. – С. 15.

⁷ Міхновський М. Самостійна Україна / М. Міхновський / Незмінений передрук з видання Ю. Колларда. 1948 : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://apsm.org/wpcontent/uploads/2017/03/Samostiina_Ukraina_vyd2012.pdf

⁸ Великий тлумачний словник української мови (із дод. і доповн.) / упоряд. і гол. ред. В.Т. Бусел. – К.: Ірпінь: Перун, 2005. – 1728 с. – С. 744.

⁹ Липинський В. Нарис програми Української демократичної хліборобської партії (1917). Історія вчень про право і державу. Хрестоматія / В. Липинський ; за ред. Г.Г. Демиденка. – Х.: Право, 2005. – С. 760.

¹⁰ Там само. – С. 760.

¹¹ Малиновський В. Концепція територіального патріотизму в сучасних процесах формування політичної нації / В. Малиновський // Український науковий журнал «Освіта регіону». – 2012. – № 3 : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://socialscience.com.ua/article/842>

¹² Івченко Ю.В. Сутність патріотизму: історія та сучасність / Ю.В. Івченко // Науковий вісник Херсонського державного університету. – 2015. – Вип. 6. – Т. 3 : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.lj.kherson.ua/2015/pravo06/part_3/37.pdf

¹³ Політологічний енциклопедичний словник / упоряд. В.П. Горбатенко; за ред. Ю.С. Шемшученка, В.Д. Бабкіна, В.П. Горбатенка. 2-е вид., доп. і перероб. – К.: Генеза, 2004. 736 с. – С. 476.

¹⁴ Ермоленко Т.Ф. Патернализм в Росії: культурологічний аналіз: автореф. дис. ... д-ра філос. наук: спец. 24.00.01 / Т.Ф. Ермоленко. – Р.н.Д., 2000. – 38 с.

¹⁵ Політологічний енциклопедичний словник / упоряд. В.П. Горбатенко; за ред. Ю.С. Шемшученка, В.Д. Бабкіна, В.П. Горбатенка. 2-е вид., доп. і перероб. – К.: Генеза, 2004. 736 с. – С. 476.

¹⁶ Економічна енциклопедія: в 3 т. / відп. ред С.В. Мочерний. – К.: Академія, 2002. – Т. 2 (К-П). – 848 с. – С. 705.

¹⁷ Хабермас Ю. Политические работы. Модерн – незавершенный проект / Ю. Хабермас : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://unotices.com/book.php?id=143001&c.28-29>

¹⁸ Fossum J.E. On the Prospects for a Viable Constitutional Patriotism in Complex Multinational Entities: Canada and the European Union Compared / Annual Conference of the Canadian Political Science Association. – Saskatoon, 2007. – 20 p. – P. 2.

¹⁹ Oklopčić Z. The Territorial Challenge: From Constitutional Patriotism to Unencumbered Agonism in Bosnia and Herzegovina // German Law Journal. – 2012. – Vol. 13. – № 1. – P. 23–50. – P. 23.

²⁰ Барциц И.Н. Ценности конституционного патриотизма: м-ль конференции / И.Н. Барциц – М. 2016: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.ranepa.ru/images/News/2016-11/25-11-2016-bartsits-presentation.pdf>

²¹ Конституція Республіки Казахстан (1995 р.) Офіційний сайт Президента Республіки Казахстан : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.akorda.kz/ru/official_documents/constitution

²² Сман А. Правовое понятие казахстанского патриотизма / А. Сман : [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://info-zakon.kz/slider/1766-pravovoe-ponyatie-kazahstanskogo-patriotizma.html>

²³ Про Стратегію національно-патріотичного виховання дітей та молоді на 2016–2020 роки: Указ Президента України № 580/2015 : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/documents/5802015-19494>

²⁴ Куян І.А. Суверенітет: проблеми теорії і практики: конституційно-правовий аспект: моногр. / І.А. Куян. – К.: Академія, 2013. – 560 с.

Резюме

Куян І.А., Андрушко І.П. Правовий патріотизм як оптимальна модель державницької ідеології України.

У статті охарактеризовано існуючі в науковій літературі теоретичні моделі етнічного, територіального, державного та конституційного патріотизму під кутом зору використання їх потенціалу для розвитку патріотизму та зміцнення держави України. Кожен із цих видів має свої прояви, свій конструктивний потенціал щодо зміцнення взаємозв'язку людини і держави, і разом з тим, за певних умов, може створювати виклики та зумовлювати руйнування такого взаємозв'язку. Показано взаємозв'язок між різними видами патріотизму. Запропоновано наукову модель, концепцію правового патріотизму, який втілює елементи всіх розглянутих попередньо видів цього явища та водночас має свій особливий зміст.

Ключові слова: патріотизм, етнічний патріотизм, територіальний патріотизм, державний патріотизм, конституційний патріотизм, правовий патріотизм, націоналізм, патернализм.

Резюме

Куян І.А., Андрушко І.П. Правовой патріотизм как оптимальная модель государственной идеологии Украины.

В статті дана характеристика існуючих в науковій літературі теоретических моделей етніческого, територіального, державного і конституційного патріотизма під куголом іпользования їх потенціала для розвитку патріотизма в Україні. Кождий із них має свої проявленія, свій конструктивний потенціал для укреслення взаємосвязи человета і державства, і вместе с тем, при определенных условиях, может создавать вызовы и способствовать разрушению такой взаимосвязи. Показана взаємосвязь между разными видами патріотизма. Предложено научную модель, концепцію правового патріотизма, воплощающую элементы всех рассмотренных ранее видов этого явления, и вместе с тем, имеющую свое собственное содержание.

Ключевые слова: патріотизм, етніческий патріотизм, територіальний патріотизм, державственный патріотизм, конституційний патріотизм, правовий патріотизм, націоналізм, патернализм.

Summary

Kuian I., Andrushko I. Legal patriotism as the optimum model government ideology in Ukraine

The article focuses on identified in the scientific literature characteristics of theoretical models of patriotism with the perspective of using their potential for the development of patriotism in Ukraine. The four main models (types) of patriotism are researched in the scientific literature, namely ethnic, territorial, national and constitutional. Everyone of these types has its own disclosure, its constitutive potential served for strengthening the relationship between human and the state. And at the same time, under certain circumstances, each of them can create challenges and becomes cause of such interconnection destruction. Different types of patriotism interconnection is examined. It is proposed the scientific model – the concept of legal patriotism, which embodies the elements of all the previously considered types of this phenomenon, and at the same time has its own special sense.

Key words: patriotism, ethnic patriotism, territorial patriotism, national patriotism, legal patriotism, nationalism, paternalism.

УДК 340.12

В.С. БІГУН

В'ячеслав Степанович Бігун, кандидат юридичних наук, здобувач Інституту держави і права ім. В.М. Корецького НАН України

ДОБРОЧЕСНІСТЬ ЯК НОРМАТИВНО ЗАКРІПЛЕНА ІНСТИТУЦІЙНА ОБ'ЄКТИВАЦІЯ ЧЕСНОТИ У СФЕРІ ПРАВОСУДДЯ

Сучасний соціальний дискурс і проблематика добросесності *актуалізується* після подій 2013–2014 років. Його істотна особливість – юридизація цієї категорії. Це зобов'язує правознавство (а відтак, і правознавців) осмислити та розвинути цей дискурс. Спробу такого внеску і відображає ця публікація (частина циклу) – окремі результати дослідження в контексті філософії правосуддя як частини філософії права.

У попередній статті запропоновано умовну періодизацію сучасного правознавчого дискурсу добросесності: 1) пропедевтика та початок вивчення зарубіжного досвіду (1990–2000 рр.); 2) інтерналізація зарубіжного досвіду та подальші декларативні акти (2001–2014 рр.); 3) юридизація етики та добросесності в судовій діяльності (із 2014 р.)¹.

Мега цієї статті – розгляд генези інституціоналізації *добросесності* як вимоги до суддів (кандидатів у судді) у законодавстві, зокрема і в Конституції України, як *джерельній бази*. Хоча такий підхід є певною мірою дескриптивний, його цінність – у *практичній* актуальності на відміну від умоглядності. Він уможливає формування дослідницького підходу, краще пізнання емпіричного матеріалу і, сподіваємося, глибоке осмислення і суті явища добросесності в процесі здійснення. Адже і на практиці є потреба вироблення розуміння (концепції) добросесності для теоретичного і практичного аспектів дискурсу (в юридичних і квазіюридичних процедурах).

Генеза і смисли терміна добросесність. «Словник української мови» визначає *добросесність* як «високу моральну чистоту, чесність», як властивість за значенням *добросесний*, яким є той, хто «живе чесно, дотримується всіх правил моралі»; «є проявом чесності, моральності»².

По-перше, зміст добросесності вказує на суб'єктивну властивість особи, що об'єктивується (проявляється). По-друге, добросесність є як властивістю, так і *діяльністю, поведінкою, яка має бути моральною*. Декларативність не забезпечує добросесності і, подібно до релігії, не достатньо проповідувати чесноти, канони, треба жити відповідно до них. По-третє, добросесність формують два термінопоняття: *добро* і *чесність*; проте чи їхній зміст і синтез (бути добросесним – це означає бути добрим і чесним) розкриває зміст поняття *добросесність*, – варто дослідити окремо.

Досліджуючи зміст і форми добросесності, варто звернутися до доробку філософії та лінгвістики. Адже добросесність є передусім філософською, точніше, етичною категорією. Лінгвістика ж виявляє, як співвід-